HET FILOSOFISCH WERK VAN EDITH STEIN

Dr. Ilse Kerremans ocds

1. Een biografische achtergrond

Edith Stein werd geboren op 12 oktober 1891 in Breslau, het huidige Wroclaw in Polen. Zij is dus geboren in een belangrijk tijdsgewricht van de moderne wereld, bij het begin van de twintigste eeuw: zij zal niet alleen geconfronteerd worden met de Nazi's, maar ook met het modernisme en het existentialisme, en - rechtstreeks – met persoonlijkheden als Husserl en Heidegger. Zij groeide op als jongste in een arm joods gezin met elf kinderen, waarvan de vader reeds vóór haar geboorte gestorven was. Zij voelde zich evenzeer Pruisisch als Joods. In het curriculum vitae van haar thesis schrijft zij : *"Op 12 oktober 1891 werd ik, Edith Stein geboren in Breslau als dochter van de overleden koopman Siegfried Stein en zijn echtgenote Auguste Courant. Ik ben Pruisisch staatsburger en Jodin."*

Al vlug is duidelijk dat zij ver boven het normale begaafd is. Maar op haar vijftiende maakt ze een puberteitscrisis door, zij vindt geen interesse meer in de studie en zij geeft ook bewust het bidden op. *'Zoeken naar de waarheid'* wordt haar drijfveer en later zal zij zeggen dat net dit zoeken één groot gebed is geweest. Na negen maanden in Hamburg, waar zij haar oudste zus helpt in het huishouden, keert zij terug naar Breslau en haar studie. Zij weet de opgelopen achterstand in te halen en sluit haar humaniora af met succes. Zij denkt de '*waarheid*' te kunnen vinden in de psychologie maar raakt zeer ontgoocheld door de toenmalige methodiek en inhoud van deze moderne discipline. Toch is het hier dat zij steeds weer hoort spreken over Edmund Husserl en zijn nieuwe richting in de filosofie, *de fenomenologie*. Zij leest zijn grondleggend werk: *'Die logische Untersuchungen'*. Het jaar 1913 is voor haar beslissend als filosofe : zij verlaat Breslau en gaat studeren in het Duitse Göttingen waar Husserl doceert.
Hoewel het totaal van haar werk 25 boekdelen omvat heeft Edith Stein slechts vier strikt fenomenologische werken geschreven :

• Haar thesis : *Zum Problem der Einfühlung* (verdedigd in 1916)

• Drie artikelen (van tenminste 100 pagina's elk) in het Jaarboek 1922, uitgegeven naar aanleiding van de 60e verjaardag van Husserl :

- *Psychische Kausalität*
- *Individuum und Gemeinschaft*
- *Eine Untersuchung über den Staat*

Vooral na het bestuderen van de autobiografie van Teresa van Avila bekeerde zij zich tot het katholicisme en liet zich dopen te Speyer in 1922. Zij gaf haar assistentschap op en ging les geven, eerst in de meisjesschool van de Dominicanen Speyer, vanaf 1932 in het Instituut voor Pedagogiek te Münster. In 1934 trad zij in bij de ongeschoeide Karmelietessen in Keulen onder de kloosternaam *Teresa Benedicta a Cruce*. Ondertussen deed zij veel pedagogisch en sociaal werk en bestudeerde zij kerkleraars als Sint-Augustinus en Sint-Thomas van Aquino (de scholastiek). Bovendien was zij intensief bezig met de grote mystieken van haar orde: Johannes van het Kruis en Teresa van Avila. Dit alles resulteerde in een vloed van publicaties waarin een toenadering tussen fenomenolgie en scholastiek gezocht werd.
In 1938 verhuisde Edith naar de Carmel van het Nederlandse Echt, onder druk van het Naziregime. In 1942 werd zij er opgepakt door de Gestapo en overgebracht naar Auschwitz waar ze zeven dagen later stierf in de gaskamer. Haar belangrijkste werk *'Endliches und ewiges Sein'* werd postuum uitgegeven. In 1998 werd Edith Stein heilig verklaard en zij geldt samen met Catharina van Siëna en Brigitta van Zweden als de beschermheiligen van Europa.

2. De fenomenologie van Edmund Husserl (1859 - 1938)

Edmund Husserl had zijn roots in de wiskunde, vooral sterrenkunde en optica. Hij was Jood, maar liet zich dopen in 1886, evenals zijn echtgenote. Zoals wel meer van zijn tijdgenoten droomde hij van een allesomvattende filosofie. Alle domeinen van kunst en wetenschap zouden in deze filosofie bevat zijn en elk onderdeel moest er een plaats in vinden.
In haar thesis zal Edith Stein dit toelichten, zij schrijft: *"Het doel van de fenomenologie is de verduidelijking en zo de uiteindelijke verklaring van alle inzicht"*. Daarom wordt uitgegaan van de directe en intuïtieve ervaring van de verschijnselen (fenomenen) in deze wereld. De fenomenologie is een reactie op vervreemding van de mens ten opzichte van zijn

wereld door de eenzijdig wetenschappelijke benadering. De fenomenologie stelt opnieuw het onbevooroordeeld beleven en invoelen van de werkelijkheid centraal, zonder dat een waardeoordeel wordt geveld. Bijvoorbeeld in de fenomenologische psychiatrie tracht men zich in te leven in wat de geesteszieke meemaakt, om hem zo te begrijpen: hij wordt opnieuw een lijdend medemens in plaats van een ziektegeval. In de godsdienstwetenschappen gaat de fenomenoloog proberen zich in te leven in wat een bepaalde religieuze stroming in haar authentieke aanhangers teweeg brengt. Daar waar anders de tegenstrijdige doctrines met getrokken zwaarden tegenover elkaar staan blijft bij de fenomenologische benadering iedere partij in zijn volle waarde en blijft de deur van de dialoog wijd open. Deze fenomenologische methode heeft een enorme invloed gehad op het moderne denken.

In de filosofie ziet men vaak pendelbewegingen en ook de fenomenologie was een reactie op het *empirisme* enerzijds en het *neokantianisme of idealisme* anderzijds. Het empirisme werd vooral vertegenwoordigd door John Locke (1632-1704) en David Hume (1711-1776) die postuleerden dat alle kennis begint bij *de zintuiglijke waarneming* (en voor Hume blijft zij er zelfs toe beperkt). De klemtoon lag voor hen dan ook op de proefondervindelijke wetenschappelijke benadering en op de waarneembare wereld. Hiertegenover staat de idealistische traditie die *het denken, de ratio* (Descartes) laat primeren en in die tijd vooral gebaseerd was op het werk van Immanuel Kant. Deze legde de klemtoon op categorieën van waarneming en bewustzijn welke de louter zintuiglijke waarneming kunnen overstijgen. Een empirist zal een microscoop nemen en daarmee de wereld bestuderen, een idealist zal ook onderzoeken hoe deze microscoop onze waarneming kan beïnvloeden, en bovendien rekening houden met aspecten van de werkelijkheid die de microscoop niet kan laten zien.

Edmund Husserl zal proberen deze beide benaderingen in overeenstemming te brengen. Bij hem staat het begrip *bewustzijn* centraal. De centrale vraag die hij zich stelt is : *'Hoe verschijnt de wereld aan het menselijke bewustzijn?'* Daarom wil Husserl de structuur van dit bewustzijn onderzoeken. De vraag of er buiten het menselijke bewustzijn een werkelijkheid is, is voor hem irrelevant: subjectief en objectief kunnen niet gescheiden worden. Voorwerpen en objecten verschijnen door middel van hun voorwerpelijkheid aan ons bewustzijn. De subjectieve gerichtheid van ons bewustzijn op deze voorwerpelijkheid noemt Husserl *'intentionaliteit'*. De psychologische intentie waarmee men kijkt bepaalt mee de waarneming. In zijn werk *'Logische Untersuchungen'* uit 1901 noemt hij deze intentionaliteit een onontbeerlijk uitgangspunt van de fenomenologie. Met de idealisten is hij het eens dat kennis mogelijk is dankzij *'instrumenten'*, dit zijn rationele structuren van ons bewustzijn (vooral: ruimte, tijd en causaliteit). De empiristen geeft hij in zoverre gelijk dat hij op de eerste plaats *de wereld zelf* wil observeren en niet alleen een studie maken van het bewustzijn. Daarom ook is zijn leuze: *"Zu den Sachen selbst"* dus de focus ligt op *wat* wij ervaren met dat bewustzijn. Fenomenologie is een accurate beschrijving van de verschijnselen (fenomenen) van onze waarneming, en dit in al hun facetten. We moeten een nauwkeurige beschrijving geven evenzeer van de microscoop als van de vlieg die eronder ligt!

Professor Edmund Husserl werd ondanks zijn wereldvermaardheid het zwijgen opgelegd door de Nazi's, hij stierf in 1938. Zijn geschriften werden kort nadien naar Leuven gesmokkeld, waar ze het 'Husserliana' archief uitmaken.

In haar vroege werken geeft Edith Stein een beschrijving van fenomenen op een manier die controleerbaar is voor de lezer door zijn eigen waarneming. In haar later werk, zoals in *'Endliches und ewiges Sein'* neemt zij ook religieuze begrippen zoals Triniteit, incarnatie enz… op in haar werk, om ze als fenomenen te beschrijven. Hier zal ze op veel kritiek stoten, omdat men niet kan of wil inzien dat deze begrippen verwijzen naar een hogere realiteit, die evenzeer invoelbaar is.

Een moeilijk punt in de theorie van Husserl was de *'Einfühlung': het aanvoelen of invoelen, de empathie*. Dit is de mogelijkheid ons in te leven in de ander, onze ervaring van andermans ervaring. Dit zal net het thema worden van Edith Stein's thesis: *'Zum problem der Einfühlung'*. Om haar goed te kunnen begrijpen moeten we de invloed bestuderen van Adolf Reinach op haar werk. De invloed van Reinach is essentieel en spijtig genoeg tot hiertoe te weinig bestudeerd.

3. Adolf Reinach (1883 - 1917)

Reinach was de directe medewerker van Husserl, zijn rechterhand. Hij was eveneens van joodse afkomst maar in tegenstelling tot Edith Stein niet in de orthodoxe traditie opgegroeid. Hij studeerde filosofie, psychologie en rechten te München . Hij doctoreerde in de rechten en zijn familie had graag gezien dat hij een succesvol advocaat zou geworden zijn. Maar hij koos voor de filosofie en ging naar Göttingen. Hier was hij zeer graag gezien als docent en begeleider van thesis studenten. Voor Edith Stein maar zeker ook voor andere studenten was hij een idool, wetenschappelijk zeer gefundeerd en bovendien met een charismatische uitstraling. Hij had kritiek op Husserl maar wist deze op een zeer diplomatische manier te brengen, zodat Husserl vrij was hem niet te merken of hem niet te willen merken! Het is Reinach die in

belangrijke mate de thesis van Edith Stein begeleid heeft en daarom is ook zijn invloed merkbaar.
Husserl gaat in zijn filosofie steeds uit van de ik-persoon: ik observeer, ik herinner mij, ik meen enz. Het '*ik*' zoals Husserl het beschrijft is onpersoonlijk, de plaats van dit onpersoonlijk ik kan ingenomen worden door elkeen. Er zijn wel andere menselijke wezens maar die maken deel uit van '*mijn handelen'*. Reinach daarentegen gaat uit van een '*sociaal handelen'*. Hij illustreert dit met het voorbeeld *'ik beloof'*. De belofte betekent voor mij een verplichting naar de andere toe, maar die andere krijgt hierdoor ook een recht. Het is in de wisselwerking met de andere dat ik besef wat beloven inhoudt. De andere ervaart die belofte zoals ik ze bedoeld heb. Met de klemtoon op het sociaal handelen zal Reinach nog dieper ingaan op de uiterlijke expressie van een innerlijke toestand en hoe een gelijke innerlijke bewogenheid bij verschillende personen toch een andere uiterlijke expressie krijgt. Het thema van de empathie is hier niet ver verwijderd. Reinach had al vaker hierover horen spreken tijdens zijn opleiding in München bij Theodor Lipps. Husserl had ernstige kritiek op de methode van Lipps en hij verweet hem '*psychologisme*'. Het psychologisme of psychologisch relativisme is ontstaan als een poging om op empirisch wetenschappelijke wijze de determinanten van het menselijk denken te onderzoeken (d.w.z. een poging om de filosofie door wetenschap te vervangen).
Zelf had Husserl het thema *'empathie'* niet behandeld en het zal een opgave voor Reinach worden om Edith Stein uit het kruisvuur van beide professoren Edmund Husserl en Theodor Lipps te houden!
Adolf Reinach zal reeds kort daarop sterven. Bij het begin van de Eerste Wereldoorlog gaf hij zich vrijwillig aan als militair, en hij stierf in 1917, in de loopgrachten rond Diksmuide.

4. 'Zum Problem der Einfühlung' (1916)

De thesis van Edith Stein is niet zozeer van belang door haar besluitvorming maar veel meer door de vragen die er in gesteld worden. Deze vragen vallen onder twee categorieën: vragen in verband met de methode en vragen met betrekking tot het onderwerp.

• Methode : deze heeft betrekking op de twee richtingen in de denkwijze van Husserl: het fenomenologisch realisme en het transcendentaal idealisme. Een vraag in de thesis van Stein is of we werkelijk zulk een groot onderscheid tussen die twee richtingen moeten maken.

• Onderwerp : waardoor krijgen we de bekwaamheid om een ander lichaam te erkennen als een levend lichaam met zijn eigen sensaties, en waardoor krijg ik de mogelijkheid om met die andere te communiceren?

Dit laatste punt had Husserl in zijn theorie niet uitgewerkt en hij hoopte dat Edih Stein dit zou doen in haar thesis. Voor haar staat centraal dat de kennis van mijzelf als een bewust iemand met een aantal eigenschappen alleen mogelijk wordt in en door de kennis van anderen, als diegenen die mij kennen. Het is in de wisselwerking met anderen dat ik ook bewust word van mijzelf als persoon.
Het is niet omdat Edith Stein heilig verklaard werd dat we nu meteen deze thesis moeten gaan prijzen als een zeer hoogstaand werk. Het is duidelijk het werk van een beginneling in het vak, een werk zoals er veel liggen onder het stof van onze universiteitsbibliotheken. Zij volgt zeer nauwkeurig de theorie van Husserl, wat wel aan te raden is wanneer men wil promoveren! Het belang van de thesis ligt in datgene wat zij *niet* zegt.
Na een historische inleiding, die verloren is gegaan, begint zij met een analyse van de eigenschappen die primordiaal zijn om empathie mogelijk te maken. Twee eigenschappen zijn hier centraal: waarneming en geheugen, beiden geconcentreerd op gevoelens. De herinnering aan onze eigen gevoelens zal het mogelijk maken gevoelens bij anderen waar te nemen en te begrijpen. Er is duidelijk sprake van *analogie*.
Ook in de waarneming draait alles niet meer rond een onpersoonlijk Ik. Ook een derde persoon kan een ander standpunt hebben tegenover de waarnemingen van het Ik. Ik kan bijvoorbeeld een beschrijving geven van een landschap volgens mijn waarneming, maar een derde persoon kan opmerken "*Neen, dat en dat heb je over het hoofd gezien"*. Als derde persoon kan ik mij zo ook bewust worden van het verdriet van een ander, vaak in herinnering aan het verdriet dat ik zelf in een vergelijkbare situatie doorgemaakt heb.
Empathie overstijgt de zelfwaarneming en maakt het mogelijk de grenzen van mijn individualiteit te overstijgen. *"Zo wordt de empathie als fundament van intersubjectieve ervaring voorwaarde voor het besef van een bestaande buitenwereld, zoals door Husserl en Royce wordt beschreven "*. (Zum Problem der Einfühlung, p. 72)
Bij Edith Stein is er in haar werken steeds een duidelijke wisselwerking tussen de gebeurtenissen in haar werkelijke leven en wat zij eerder droog in haar theoretisch werk publiceert. Edith Stein schrijft haar thesis in de Eerste Wereldoorlog. Zij heeft als vrijwilligster gewerkt in een lazaret in Mährisch Weisskirchen. Hier werden soldaten binnengebracht die allen behoorden tot de Donau monarchie maar tal van verschillende talen spraken. Toch werd het leed van deze gekwetsten los van taal zeer goed begrepen. Maar

Edith zag hoe artsen, verpleegsters en aalmoezeniers zeer verschillend omgingen met dat lijden. Slechts een minderheid ging werkelijk invoelend (empathisch) met deze arme stakkers om. Zo schrijft zij in haar autobiografie :

"Verreweg het liefst was mij de omgang met patiënten, al bracht het ook veel moeilijkheden. Er waren immers in ons lazaret alle nationaliteiten van de Oostenrijks-Hongaarse monarchie vertegenwoordigd : Duitsers, Tsjechen, Slovaken, Slovenen, Polen, Ruthenen, Hongaren, Roemenen en Italianen. Ook zigeuners waren niet zeldzaam. Daarbij kwam soms nog een Rus of een Turk... Hun volledige hulpbehoevendheid en totale overgave aan de verzorging maakte mij het werk bijzonder aangenaam. Wij hadden geen enkele Rijksduitser op de afdeling. Later heb ik er zo een paar als patiënten gehad. Wij, Duitse zusters, jubelden wanneer we een landgenoot bij een transport ontdekten, maar als wij hem een paar dagen op de ziekenzaal hadden, dan werden wij meestal echt moedeloos. Zij waren zo veeleisend en kritisch, die landgenoten van ons, en konden een hele zaal in rep en roer brengen als hun iets niet beviel. De 'wilde volksstammen'daarentegen waren nederig en dankbaar. Ik had zo 'n medelijden met die arme Slovaken en Ruthenen, die men uit hun vreedzame dorpen had gehaald en aan het front gestuurd. Wat wisten zij van de lotgevallen van het Duitse rijk en de Habsburgse monarchie? Nu lagen zij daar en leden pijn zonder te weten waarom...

Menigmaal kwam ook een veldgeestelijke in uniform de zaal in en ging langs de rijen. Ik moet zeggen dat hij er weinig vertrouwenwekkend uitzag; ik heb ook nooit gezien dat hij langere tijd bij iemand bleef staan en nooit heb ik beleefd, dat aan een zieke de heilige communie werd gebracht of het heilig oliesel toegediend. Jammer genoeg was ik totaal onwetend in deze dingen, zodat het mij helemaal niet inviel om er naar te vragen of ervoor te zorgen... Er was slechts één Duitse dokter bij ons werkzaam: dr. Scharf, een vriendelijke Oostenrijker... Wanneer de dokter mij aan iemand als "Zuster Edith, in burger filosofe…" voorstelde, was ik zonder meer voor opdringerigheid veilig! Dr. Scharf vroeg waarom ik mijn wetenschappelijk werk onderbroken had en hierheen was gekomen (daarover scheen iedereen zich te verwonderen). Ik verklaarde hem dat al mijn studiegenoten aan het front waren en dat ik niet inzag waarom ik het beter zou hebben dan zij".

'Empathie' is slechts mogelijk door een gewisse analogie tussen wezens van hetzelfde *'Type'*. Edith Stein spreekt van het *'Type Mens'*. Zo kan ik mij niet op dezelfde manier inleven in het lijden van een dier als ik dat bij een medemens kan.

Ze gaat verder en zegt: *"Alleen wie zichzelf als persoon ervaart, als een zinvol geheel, kan andere personen begrijpen"* zo niet *"sluiten wij ons op in de gevangenis van onze individualiteit, de anderen worden alleen maar een raadsel voor ons, of wat nog erger is, wij modelleren ze naar ons beeld en vervalsen als dusdanig de waarheid over hem."* Hoe meer een mens *zichzelf* gevonden heeft, hoe meer hij een 'meester in het begrijpen' of een 'meester in de liefde' kan worden.

Wat bewerkt het *'invoelen'* in de persoon die invoelt? Door het invoelen in de andere ontstaat in mij een ander Ik. De mens, die wij op een invoelende manier benaderen met al zijn waarden - goede en slechte - geeft ons informatie over wat we meer of minder hebben in vergelijking met hem. We worden geconfronteerd met eigen waarden en gebreken en krijgen zo de mogelijkheid eraan te werken. Zoals wel vaker in het wetenschappelijk werk van Edith Stein, is er hier ook een verwijzing naar haar eigen ervaring. De ontmoetingen met overtuigd religieuze mensen zoals Max Scheler, Adolf en Anna Reinach, Hedwig Conrad-Martius waren bepalend voor haar verdere weg in het geloof. Zelf schrijft zij : *"Zo ontmoette ik 'invoelend' het type van de 'homo religiosus', die mij tot dan toe wezensvreemd was, en ik begrijp hem, hoewel wat me daar tegemoet komt voor mij altijd onvervuld zal blijven."*

Op het einde van haar thesis stelt Edith Stein zich de vraag of dit invoelen ook mogelijk is in onze relatie met God. Ze beantwoordt deze vraag positief : *"Empatisch begrijpt de mens het zielenleven van zijn medemens. Zo begrijpt ook de gelovige de liefde, de toorn en de geboden van zijn God."* Ze vervolgt: *"Er zijn mensen geweest, die door een plotse verandering in hun persoon, de inwerking van de goddelijke genade meenden gewaar te worden, andere waren overtuigd dat zij in hun handelen door een beschermende geest werden geleid. Of het hier om een echte ervaring gaat of om die onduidelijkheid in de eigen motieven, zoals beschreven in de "Idolen van de zelfkennis", wie kan het beslissen*? *In ieder geval lijkt mij de studie van het religieus bewustzijn een geëigend middel ter beantwoording van onze vraag, zoals ze overigens van groot belang is voor gans het religieus gebied."*

Hiermee besluit ze haar thesis. Eigenlijk sluit de thesis met een open vraag. Men voelt heel goed dat het voor Edith Stein een zeer belangrijk thema was, een thema dat later voor haar nog in belang zal toenemen. Vanuit de theorie, die Edith Stein zeer goed uitgewerkt heeft, kunnen we nu verder redeneren.

1. 'Empathie' in onze benadering van God

Centraal in het joods-christelijk denken staat een God als persoon, en niet een leer over die God. Dus niet *'inzicht'* maar *'invoelen'* is de basis van ons geloof. Voor ons is God een persoon die wij zelfs met Abba -

Vader mogen aanspreken. Wie heeft ons de Vader zo nabij gebracht? - Jezus Christus. Hij heeft ons voorgeleefd dat God een persoon is waarmee we in relatie kunnen treden. Zijn leven en werken zijn neergeschreven in het Nieuwe Testament. Centraal in ons geloof staat niet de Bijbel maar Diegene waarover de Bijbel bericht. Ons geloof is een gericht zijn op God waardoor wij in een Ik-Jij relatie met Hem treden. De grondhouding van de christen is daarom het gebed.

2 'Empathie' als onderdeel van het inwendig gebed.
De kerkvaders hebben reeds de nadruk gelegd op de 'elevatio mentis in Deum', het gericht zijn van de geest op God. Het inwendig gebed staat ook centraal in het leven van Teresia van Avila en de door haar bezielde reform. Het is een zeer intieme vorm van bidden, de omgang met een goede vriend. Edith Stein beschrijft de empathie als de basis in onze omgang met andere personen, meer nog, als een daad van liefde : *"Wanneer het inwendig gebed niets anders is dan 'de omgang met een vriend, van wie wij weten dat hij ons bemint' (Teresa van Avila) dan behoort de empathie tot de kern van het inwendig gebed, waarin de liefde tot God beleefd wordt"*. Zoniet dreigt ons geloof zeer pragmatisch te worden. Meester Eckhardt had hiervoor reeds gewaarschuwd : *"Vele mensen beschouwen God als een koe, en willen van God houden zoals ze van een koe houden: voor de melk, de kaas en algemeen voor het eigenbelang. Zo is het bij alle mensen die God alleen liefhebben voor rijkdom en troost, ze houden niet van God maar alleen van hun eigenbelang."* Het gevaar bestaat nog steeds, dat men religie alleen maar respecteert om aan kaas en melk te komen! Maar de ware liefde tot God verwerkelijkt zich in het *'inwendig gebed'* en dit is in zijn kern aanvoelend - empathisch. Het is een beluisteren, een begrijpen, een belevend smaken van het Woord Gods.

3. 'Empathie' in het benaderen van Jezus van Nazareth
In Jezus van Nazareth heeft God zich 'invoelbaar' gemaakt door het 'Type mens' te worden. Wat Edith Stein uitgewerkt heeft voor de omgang met medemensen als vertegenwoordigers van het 'Type mens' geldt nu ook voor de mens geworden God. Ook hier dreigt het gevaar dat we opgesloten blijven in de gevangenis van onze eigen individualiteit en we God modelleren naar onze beelden — uit ervaring fantasieën. Teresa van Avila heeft met kracht gewaarschuwd voor het modelleren naar eigen voorstellingen. Nooit mag de ware persoon van Jezus verdwijnen: Hij is de weg, de waarheid en het leven. In het hoofdstuk 22 van haar *'Vida'* zal Teresa beklemtonen dat de beschouwing van Christus' mensheid het middel is tot de hoogste contemplatie. Ook in *'De innerlijke burcht', zesde verblijf, zevende hoofdstuk* komt ze hierop terug.

In de mens Jezus is God 'invoelbaar' geworden, met zijn ganse authentieke waarde. Bij het lezen van het werken en handelen van Jezus moeten wij ons steeds weer op een 'invoelende' manier de vraag stellen : *"Wie ben je Jezus, dat je zo gehandeld hebt of die woorden gesproken hebt?"* Natuurlijk moeten wij hierbij steeds rekening houden met de historische context.
In het inwendig gebed treden wij invoelend in relatie met Jezus, de mens geworden God. Ook in deze relatie blijft de vraag van Edith Stein bestaan :*"Wat bewerkt het invoelen in de invoelende?"*. Het antwoord wordt gegeven door het *"principio fundamental indiscutibele"* van Sint-Jan van het Kruis, namelijk : *"De liefde schept gelijkenis tussen de minnende en de beminde "* Dit is vergelijkbaar met de woorden van Sint-Augustinus : *"God is mens geworden, opdat de mens God worde"*. Angelus Silesius verwoorde het als volgt: *"Mens, wat je bemint, in datgene word je omgevormd. God word je wanneer je God bemint - en aarde word je, wanneer je van de aarde houdt."*
De nieuwe mens groeit dus niet alleen door inzicht in de geloofsleer maar ook door het invoelen van, en door empathie met de mens geworden God.
Edith Stein schreef haar thesis in een periode van haar leven waarin we haar zeker niet als vroom kunnen bestempelen. Toch kan de wijze waarop zij de 'empathie' analyseert van grote betekenis zijn voor ons geloofsleven en haar visie heeft in onze tijd zeker niet aan actualiteit verloren.

5. Werken over de fenomenologie van de gemeenschap (1922)

In 1922 publiceerde men een jaarboek in het teken van de 60° verjaardag van Husserl. Het is een jaarboek dat voornamelijk samengesteld is door zijn assistente Edith Stein. Hierin zijn drie belangrijke en uitgebreide artikels van Edith Stein opgenomen, meer bepaald :

1.*"Beiträge zur philosophischen Begründung der Psychologie und der Geisteswissenschaften"* samengesteld uit twee opstellen :

a) "Psychische Kausalität"
b) "Individuum und Gemeinschaft"

2. *"Eine Untersuchung über den Staat"*.
Deze bijdragen van Edith Stein zijn volumineus en een ontwerp van haar thesis voor het hoger aggregaat. Zij gaat ervan uit dat de gemeenschap is samengesteld uit individuele subjecten, maar we kunnen deze gemeenschap ook beschouwen als een eigen subject op hoger niveau. Hier geeft Stein een fenomenologi-

sche beschrijving van de ontische structuur van een gemeenschap : hoe vormt zich een collectiviteit uit afzonderlijke individuen? Solidariteit in een gemeenschap is hierbij het sleutelwoord, maar deze is maar mogelijk in zoverre wij het leven delen van de andere leden van de gemeenschap en een wederkerige openheid tegenover elkaar is noodzakelijk. Zij stelt zich de vraag of er zoiets is als een *'gemeenschappelijke ervaring'*, of gaat het slechts om de som van de individuele ervaringen? Zij illustreert deze vraag met het verdriet van een legerdivisie na het verlies van een geliefd aanvoerder. Dit verdriet zal inderdaad een gemeenschappelijk dimensie hebben in deze groep en kan niet verklaard worden door empathie tussen de verschillende leden alleen. Dit belet niet dat ook elk individu ook zijn eigen verdriet zal ervaren. (cfr. in onze tijd: onze gemeenschappelijk-Belgische en onze individuele gevoelens bij het overlijden van koning Boudewijn).

De publicatie gebeurde wel in 1922 maar we weten dat Edith Stein aan deze teksten reeds gewerkt heeft in 1918, het einde van WO 1. Haar sociale leefgemeenschap is dus die van het naoorlogse Duitsland. Wij kennen de geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog vanuit het standpunt van de overwinnaars, maar voor Duitsland zelf betekende de onvoorwaardelijke capitulatie een onbeschrijfelijke catastrofe. Het keizerrijk was ingestort, de keizer verbannen, de economie was een complete puinhoop met een onvoorstelbare werkloosheid. Er was dus een volledige destructie van de samenleving en het is tegen deze achtergrond dat Edith Stein gaat nadenken over de rol van individu, gemeenschap en staat. Deze destabilisatie van de staat was trouwens ook de voedingsbodem voor Hitler en de Nationaal Socialistische Partij (de NSDAP), het regime dat Edith Stein en zovele anderen noodlottig zal worden.

In de eerste verhandeling van de *'Beiträge'* staat er een merkwaardige (mystieke) tekst waar men vlot zou kunnen over lezen, zeker wanneer men enkel in een filosofisch betoog geïnteresseerd is: *"Er bestaat een toestand van rusten in God, de volledige ontspanning van alle geestelijke activiteit, waarin men helemaal geen plannen meer maakt, geen besluiten meer treft en zeker niet handelt, maar al het komende aan Gods wil onderwerpt, zich helemaal aan 'het lot' overlaat. Deze toestand heb ik beleefd na een gebeurtenis die mijn krachten te boven ging, toen mijn geestelijke levenskracht volledig opgebruikt was en ik van alle activiteit beroofd werd. Het rusten in God is, in tegenstelling met het staken van een activiteit door een gebrek aan levenskracht, iets volledig nieuws en origineels. Het eerste betekent doodse stilte. In de plaats daarvan komt bij het tweede het gevoel van geborgen zijn, van alle zorgen en verantwoordelijkheden, van alle verplichtingen bevrijd zijn. En wanneer ik mij aan dit gevoel overlever, begint meer en meer een nieuw leven mij te vervullen en dat drijft mij - zonder een inspanning van de wil - tot een nieuwe taak."* Dankzij de zorgvuldigheid waarmee Edith Stein over deze ervaring nadacht, zag zij in dat precies het overvallen worden door haar eigen onmacht de werking van Gods genade op gang heeft gebracht. Het overwicht van de genade als structuurelement van de geloofsact wordt hier duidelijk. Maar de tussenkomst van de genade gebeurt pas nadat de mens zijn eigen onvermogen tot geloof en zijn onmacht tot een antwoord ervaren heeft. Het is in deze passage heel duidelijk dat Edith Stein over een beleefde ervaring spreekt. Niet de vraag *"Bestaat God?"* of *"Wie of wat is God?", d*us niet het discursieve denken staat centraal, maar wel een concrete ontmoeting en ervaring. Dit is wat bedoeld wordt in het gekende citaat van Karl Rahner: *"De christen van de toekomst zal een mysticus zijn - iemand die iets ervaren heeft - of hij zal niet meer zijn."* Vanuit deze visie kon hij ook de raad geven aan elk van ons: *"Ervaar en wees het beeld van God in je, verwerkelijk dat wat je altijd al ten diepste bent, en doe dat als concreet en eindig persoon in het hier en nu."*

6. Een christelijke filosofie: een toenadering tussen fenomenologie en scholastiek

Nadat Edith Stein summa cum laude de titel behaald heeft van *Doctor in de filosofie*, wordt zij assistente van Husserl, de eerste vrouwelijke assistent filosofie aan een Duitse universiteit. Maar haar doel ligt hoger, zij wil zelf professor in de filosofie worden. Als vrouw en Jodin heeft ze echter geen kansen. Wanneer zij merkt dat Husserl haar wel weet te waarderen maar haar zeker niet de kans zal geven hogerop te komen, verlaat zij Freiburg waar Husserl ondertussen ordinarius is. Wanneer deze zich in 1928 terugtrekt, onder druk van de Nazi's, wordt zijn wereldberoemde leerstoel overgenomen door Martin Heidegger, briljant filosoof maar ostentatief lid van de Nationaal Socialistische Partij en Edith's ex-collega assistent.

Na een lange zoektocht wordt Edith Stein op Nieuwjaarsdag 1922 te Speyer gedoopt tot het katholiek geloof, vooral onder invloed van de spiritualiteit van Teresa van Avila. Zij wordt lerares aan de meisjesschool van de Dominicanen te Speyer. Een belangrijk gedeelte van haar filosofisch werk weerspiegelt zich in een sociale en pedagogische inzet. In talrijke voordrachten en publicaties zal zij zich inzetten voor de vrouw en haar rol in kerk en maatschappij. Edith Stein is een christelijk denker maar zij zet zich ook in voor een christelijke filosofie. Hierin wordt zij voornamelijk gesterkt door de jezuïet Erich Przywara

Deze is uitgever van het tijdschrift *'Stimmen der Zeit'* en staat in regelmatig contact met grote theologen als Karl Barth, Paul Tillich, Hans Urs von Balthasar en Karl Rahner. Zowel Przywara als Edith Stein zoeken naar een integratie van fenomenologie en scholastiek. Hun filosofische inzet wil een oplossing zoeken voor de strijd tegen het modernisme in de katholieke Kerk. Zij zagen in de fenomenologische beweging een mogelijk antwoord op het Duitse idealisme en een gelegenheid om de katholieke gedachte in éénklank te brengen met de moderne cultuur.

De heftige strijd tegen het modernisme speelde zich af op het einde van de 19°, begin 20° eeuw. Het modernisme is een verzameling van nieuwe stromingen en intellectuele ontwikkelingen die onweerstaanbaar opborrelden uit de zich razendsnel ontwikkelende moderne kultuur. Het wetenschappelijk-historisch onderzoek naar Jezus en de evangeliën; de biologische evolutie van de levende wezens; de waarde van de niet-christelijke godsdiensten; de intense maatschappelijke evoluties naar socialisme en communisme… het waren allen uitingen van een nieuwe geest die ook in de Kerk zelf zijn weerklank vond, namelijk in het theologisch modernisme. Rome stelde zich zeer behoudend en hard op als behoeder van de spirituele waarden, zich bewust van een fundamentele crisis. In 1907 veroordeelde Paus Pius X het theologisch modernisme als de "synthese van alle ketterijen" en een modernist werd met excommunicatie bestraft. In zijn encycliek *'Pascendi dominici gregis'* van 8 september 1907 schrijft Pius X: *"Er zijn immers modernisten die leraren in de Kerk willen zijn en ook als zodanig gezien willen worden en heel hoog opgeven met de moderne filosofie, doch de scholastieke wijsbegeerte verachten. De reden hiervan is dat zij misleid door vertoon en bedrog het modernisme hebben omhelsd, terwijl ze van de scholastiek hoegenaamd niets afweten."* In 1910 voerde Pius X de '*antimodernisten eed'* in, die door elke geestelijke moest worden afgelegd. Deze eed werd pas in 1967 door Paulus VI afgeschaft. (In het nummer van september 2007 van *'Stimmen der Zeit'* is er een artikel van Peter Neuner hieraan gewijd: '*100 Jahre nach der Modernismusenzyklika. Das Problem der Dogmengeschichte*')

Alle werken van Edith Stein tussen 1929 en 1936 zijn een poging tot toenadering tussen de fenomenologie en de scholastiek van Thomas van Aquino, de twee grote polen van haar denkwereld. In 1929 schrijft zij in het '*Festschrift*' naar aanleiding van de 70° verjaardag van Husserl zelfs een dialoog tussen Husserl en Sint-Thomas! Zes jaar later, zij is dan reeds karmelietes, zal zij deze pogingen tot dialoog opgeven en verwoordt zij vooral haar metafysische gedachten, maar steeds blijft de invloed van de fenomenologie en de middeleeuwse scholastiek merkbaar. Stein levert kritiek op de fenomenologie van Husserl in de vorm van vraagstellingen, en ze heeft duidelijk een voorkeur voor de christelijke filosofie van Sint-Thomas. Zij had Thomas leren kennen door de vertaling van zijn '*Questiones disputatae de veritate*'. Opnieuw was zij vooral getroffen door wat Thomas schreef over de *waarheid*. Door het werk te vertalen van het Latijn naar het Duits wou zij het toegankelijk maken voor wie geen Latijn kende. In haar vertaling geeft zij hier en daar commentaren en zij heeft heel wat kritiek hierop gekregen van de grote thomisten. Maar het lag helemaal niet in haar bedoeling een wetenschappelijke studie te maken over Thomas, maar wel ervoor te zorgen dat Thomas gelezen werd.

Velen zien een christelijke filosofie als een contradictie. Wanneer een filosofie pretendeert christelijk te zijn dan baseert zij zich ook op de geopenbaarde waarheid, zoals die in het geloof wordt meegedeeld. Maar de zuivere filosofie steunt enkel op de natuurlijke ervaring en de rede, op empirie en ratio. Edith Stein sluit zich aan bij de grote Franse godsdienstfilosoof Jacques Maritain, die zij persoonlijk kende. Filosofie is volgens hem ook een historische wetenschap die voortbouwt op een traditie. Ook wanneer men het heden ten dage moeilijk heeft om het te erkennen in onze Europese grondwet, het Europa van de Middeleeuwen ontwikkelde zich wel degelijk onder de invloed van het christendom en wij bouwen daarop verder. Vele filosofische vragen ontstonden in verband met theologische overwegingen, en veel begrippen uit de openbaring kregen een filosofische betekenis. In het verder verloop van de geschiedenis zijn filosofie en theologie uit elkaar weg gegroeid en vele andere (moderne) disciplines ontstonden: psychologie, microfysica, antropologie, politieke en sociale wetenschappen... Volgens Stein zou de filosofie het fundament moeten blijven van al deze verschillende wetenschappen. Maar wanneer men zich verdiept in de diepste grond van ons Zijn - via welke wetenschappelijke benadering dan ook - zal men volgens haar tot het besluit komen dat bepaalde waarheden alleen maar toegankelijk zijn dankzij de openbaring. De filosofie moet verrijkt en aangevuld worden door de theologie, zonder zelf theologie te worden. Zij zegt in 'Endliches und ewiges Sein': *"De filosofie wordt niet door theologie maar als theologie voltooid."* Een ongelovige zal deze overwegingen, die voortspruiten uit het geloof, natuurlijk enkel beschouwen als hypothesen en nooit als thesen. In hoeverre men ze kan aanvaarden hangt vooral af van vooroordelen. Stein schrijft: *"Het redenerend vermogen vormt scherpe begrippen, maar ook deze kunnen de Ongrijpbare niet grijpen; zij verwijderen Hem zelfs*

naar de verte, zoals alle begrippen eigen is. De weg van het geloof schenkt ons veel beter dan de wijsbegeerte de God van de persoonlijke nabijheid, de liefdevolle en goedertieren God. Daarbij heeft het geloof een zekerheid zoals geen enkele natuurlijke kennis die bezit. Toch blijft de weg van het geloof een duistere weg. De denker die de maatstaf van de natuurlijke kennis aanlegt, schrikt steeds terug voor de sprong over de afgrond... De gelovige springt er gemakkelijk over, de ongelovige blijft er vóór staan."

Een belangrijk hoofdstuk van '*Endliches und ewiges Sein*' is precies gewijd aan de spanningen tussen deze twee zijnsvormen. Wij leven in een nu dat in tijd begrensd is door wat reeds voorbij is en door wat nog niet is. Toch genieten wij de volheid van het *zijn-in-elk-ogenblik*. Deze volheid is alleen mogelijk wanneer ze in stand gehouden wordt door een Zijn dat niet beperkt is door deze tijdelijkheid, maar een *Eeuwig Zijn* is. Het vertrouwen dat wij kunnen hebben in dit Eeuwig Zijn vergelijkt Edith Stein met het vertrouwen van een kind op de arm van zijn moeder. Zij schrijft : *"De onloochenbare vaststelling, dat mijn 'Zijn' vluchtig is – (een 'Zijn' dat van ogenblik tot ogenblik uitstel verleend krijgt en bovendien uitgeleverd is aan de mogelijkheid van het niet-Zijn) - stemt overeen met de andere, eveneens onloochenbare vaststelling dat ik niettegenstaande deze vluchtigheid 'ben' en van ogenblik tot ogenblik in het Zijn bewaard blijf, en dat ik in mijn 'vluchtig Zijn' een 'blijvend Zijn' omvat. Ik weet mij gedragen en ik ondervind daarin rust en zekerheid. Niet de zelfbewuste zekerheid van de man die uit eigen kracht op vaste bodem staat, maar de zoete en zalige zekerheid van het kind, dat door een betrouwbare arm gedragen wordt (een, objectief gezien, niet geringere zekerheid). Of is een kind verstandig als het in de voortdurende angst zou leven dat de moeder het zou laten vallen?*

Ik stoot dus in mijn Zijn op een ander Zijn, dat niet het mijne is maar dat de steun en de grond is van mijn steunloos en grondeloos zijn. Er bestaan twee wegen om te komen tot de grond van mijn Zijn, waaraan ik in mezelf stoot, twee manieren om het Eeuwige Zijn te herkennen. De ene is de weg van het geloof. Wanneer God zich openbaart als de Zijnde, de Schepper en de Instandhouder, en wanneer de Verlosser zegt: 'Wie in de Zoon gelooft, die heeft Eeuwig Leven' dan zijn dit klare antwoorden op de vraag naar mijn eigen Zijn. En wanneer Hij door de mond van de profeet zegt dat hij mij trouwer is dan moeder of vader, ja dat Hij de liefde zelf is, dan zie ik in hoe verstandig mijn vertrouwen is op de arm die mij draagt, en hoe dwaas alle angst voor de val in het Niets, zolang ik mij zelf niet los maak uit die bergende armen." (Endliches und ewiges Sein, 57)

De tweede weg die Edith Stein aanwijst is die van waarneming en rede, in haar denken uitgebreid tot het fenomenologisch beleven. De fenomenologie heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van het existentialisme, zoals het is uitgewerkt door Heidegger en de grote Franse existentialisten. Deze beschrijven het leven (de existentie) van de mens zonder enige verwijzing naar een hogere dimensie. De mens is in het bestaan geworpen, als een slachtoffer in een absurde en zinloze wereld. Hij is enkel op zichzelf aangewezen, in angst en eenzaamheid, verplicht met vallen en opstaan zelf zijn morele normen op te stellen. (Wie deze scherpe intellectuele analyse meer fenomenologisch-invoelend wil benaderen leze *'La peste'* van Albert Camus waarin de edel-menselijke en wanhopige dr. Rieux probeert de ratten en de pestepidemie te bestrijden in het door quarantaine hermetisch afgesloten Oran). Maar Edith Stein levert kritiek op het existentialisme van Heidegger wanneer hij spreekt over een *'geworpen-zijn-in-de-wereld'* en *angst* ziet als de basis van onze emoties: een angst voor het Niets, de dood, het ophouden te bestaan. Edith Stein ontkent niet dat angst een belangrijk element kan zijn, bijvoorbeeld in geval van ernstige ziekte. Maar meer algemeen worden volgens haar onze emoties ondersteund door vertrouwen en een grote zekerheid aangaande ons eigen bestaan. Voor haar zijn wij niet de bron van ons eigen leven maar worden wij gedragen door de liefhebbende grond van een Eeuwig Zijn.

In haar later werk concentreert Edith Stein zich op de vraag naar de persoonlijkheid van de mens:*"Wat betekent het persoon te zijn en, meer bepaald, persoon-in-de-wereld?"*. In grote lijnen volgt zij Aristoteles en Thomas van Aquino in hun formulering die lange tijd een centrale rol gespeeld heeft in het westers denken: *'Anima forma corporis'*. De anima, de ziel noemt ze het '*Wezen*' (Wesen) van de mens. Het is de onvergankelijke en onveranderlijke kern die God ons heeft ingeblazen en die ons voortdurend van binnenuit vormt en opbouwt. Het corpus, lichaam omvat de *'Materie'* van de mens, die vergankelijk en veranderlijk is en voortdurend gevormd wordt. Maar Edith Stein was er vooral in geïnteresseerd hoe ze de mens empathisch kon ontmoeten, in zijn concrete realiteit, als fenomeen. Daarom ziet zij in de ziel niet alleen het statisch element (onveranderlijk in zijn ongeschonden luister) maar ook het dynamisch element, dat de 'forma', het vormgevende omvat. Zij noemt het de *'Wezensvorm'* (Wesensform), de verschijningsvorm waarin de ziel – ingeperkt en geschonden door haar fysische en psychische condities – kan naar buiten treden en door de medemens ontmoet worden. Psychologisch gezien komt dit

aspect van de ziel overeen met de persoonlijkheid van de mens, die eveneens aan voortdurende evolutie onderhevig is.

Ieder individu heeft een eigen persoonlijkheid, die voor ontwikkeling vatbaar is. Dit is voor Edith Stein essentieel in haar pedagogische taak. Zo schrijft zij: *"Vorming is niet het aanreiken van een uiterlijk bezit aan kennis, maar gestalte geven aan de menselijke persoonlijkheid door de inwerking van velerlei invloeden in het vormingsproces. Wat gevormd moet worden is eerst en vooral de aanleg van ziel en lichaam die de mens meebrengt op de wereld. Er is dus een veelheid aan opbouwstoffen, die bestendig van buiten opgenomen en in het organisme moeten ingelijfd worden. Het lichaam ontneemt ze aan de materiële wereld, de ziel ontneemt ze aan haar geestelijke omgeving: aan de wereld van personen en goederen welke voor háár voeding bestemd zijn. De eerste en fundamentele vorming komt altijd van binnenuit."* (Edith Stein: De vrouw. Haar taak volgens de natuur en de genade, p. 122).

Niet alleen in haar pedagogische geschriften vindt men deze gedachten terug maar ook in de spirituele teksten, zoals in haar studie over de *'Innerlijke Burcht'* van Teresa van Avila. Ook hier is er sprake van een ontwikkeling van de ziel, ditmaal een mystieke ontwikkeling, die eveneens van binnenuit gevormd, gedragen wordt.

7. Slotbeschouwing

Als chirurg ligt het niet in mijn bekwaamheid een grote filosofische studie te geven van het werk van Edith Stein. Toch ben ik er van overtuigd dat haar werk een belangrijke schakel in de fenomenologische beweging uitmaakt.

Tot de kern van de geestelijke erfenis van Edith Stein behoort dat zij de overeenkomst laat zien tussen de weg naar de filosofische waarheid en de weg naar God, tussen de liefde voor God en de liefde voor de waarheid. Om het met haar eigen woorden te zeggen: *"Wie de waarheid zoekt, zoekt God of hem dat duidelijk is of niet."*

Edith Stein dacht vooral na over het fundament van ons *Zijn* en van ons *samen-zijn-met-elkaar*; over ons geschapen *'eindige Zijn'* maar ook over het *'eeuwige Zijn'*, over God die alles heeft geschapen en steunt. In haar leven en in haar werken liggen impulsen opgesloten, die nu pas en mettertijd in hun diepe betekenis en hun hoge eisen duidelijker worden.

Een heel bijzonder aspect van de religieuze en wetenschappelijke betekenis van Edith Stein is haar eigen geloofservaring. Haar zoeken naar de waarheid én haar groeiend vertrouwd zijn met God in een intensief gebedsleven - ook in de tijd vóór haar kloosterleven - vormen het fundament of de bron van haar gedachten. Daarom is zij steeds een beslissend voorbeeld in mijn eigen leven.

Haar leven en de vijfentwintig boekdelen van haar werk tonen aan dat voor haar *het geloof* de toegang is tot de wereld van God. Geloof geeft ons een nieuwe en diepere kijk op de wereld, op de mensen en onszelf. Door het geloof kunnen wij in een dialoog met Christus leven, ons dingen en gebeurtenissen door Hem laten duiden. *"Door het geloof woont Christus in ons hart"* zegt Paulus in de brief aan de christenen van Ephese. Evenals het geloof maakt ook *de hoop* deel uit van het menselijk bestaan. Ze is eigenlijk een manier van geloven want wanneer we in geloof aannemen wat de Heer ons openbaart, dan aanvaarden we met de hoop zijn beloften die onze toekomst betreffen. Zoals het existentialisme ons toont zijn mensen zonder geloof ook mensen zonder hoop. Zij hebben alleen de wanhoop van het *Sein-zum-Tode*, naar de uitdrukking van Heidegger. Het geloof van Edith Stein daarentegen schenkt grotere kennis, de hoop steekt die aan, zij maakt het christelijk leven levend en vervult het met vreugde!

Dr. Ilse Kerremans ocds

Voordracht gehouden ter gelegenheid van de Nationale Vergadering van Sint-Lucas, op het kasteel van Harzé nabij Luik, 1 september 2007.